

SZABÓ ERVIN IGAZSÁGA ÉS NAGYSÁGA

244

Amikor — éppen fél évszázada — Szabó Ervin meghalt, ravatala körül képviseltette magát az egész progresszív Magyarország. Az Osztrák–Magyar Monarchia végnapjaiban történt ez, midőn a frontok felbomlóban voltak, sztrájkok és tüntetések követték egymást, s alig egy hónap volt hátra az őszirózsás forradalom kitöréséig. Szabó Ervin elvesztését egy egész nemzet gyászolta. Temetése seregszemléje volt a készülő forradalmaknak. Gyászolók ezreit vitték a villamosvasút különjáratai a Farkasréti sírkerthez. A halottasházban s a szabad ég alatt zuhogó esőben, a gyászolók között ott voltak a holnap emberei: Károlyi Mihály, Jászi Oszkár, Madzsar József és a polgári radikalizmus más reprezentánsai; ott volt a szociáldemokrata baloldal, melynek képviseletében Kunfi Zsigmond mondott búcsúbeszédet. S ott voltak bizonyos tudós forradalmár fiatal hívei és tanítványai, a távolabbi jövő letéteményesei, az antimilitarista lázadók és forradalmi szocialisták közül azok, kik elkerülték a börtönt, és vállalhatták a megjelenés rendőri kockázatát.

A temetés idején tíz percet megállt a munka a fővárosban. Egy ország munkásai tisztelegtek ama férfi emléke előtt, kit magukénak tudtak, s kinél többet senki nem tett értük a megelőző negyed század alatt ebben a hazában. A veszteség érzete, mely a nemzet történelme e válságos napjaiban áthatotta, oly nagy volt és oly általános, hogy — az akkori idők atmoszférájában — a hivatalos Magyarország sem vonhatta ki magát a tiszteletadás alól. A temetésen

megjelent Budapest főpolgármestere: Bárczy István is.

E demonstráció meglephette, s nyilván meg is döbbenette a szociáldemokrata bürokrácia vezetőit, kik alig fél évvel előbb a Népszava hasábjain hevesen és alpári hangon támadták Szabó Ervint, légüres térben élő szobatudósnak titulálva őt. Egyszeriben nyilvánvalóvá vált, ki él légüres térben, elszakadva és elszigetelődve a gyárak munkásnépétől. Most hát a szociáldemokrata tömegek hangulatának engedve, a Népszava is meghajította előtte a szociáldemokrácia zászlaját.

Szabó Ervin népszerűsége — melyet e történelmi napok hangulata felerősített — csupán az elbürokratizálódott munkásvezetőket lephette meg. Hiszen őt életében is már-már a halhatatlanokat megillető tisztelet vette körül. A forradalmakat érlelő magyar századelő legnagyobb, legtisztább és legmesszebb látó egyénisége volt. Ő adott új irányt és nemzeti karaktert az osztrák és német szociáldemokrácia példáin nevelkedett magyar munkásmozgalom fejlődésének; negyedszázadon át mágnesként vonzott magához minden forradalmi törekvést: szellemének vitathatatlan magasrendűsége, jellemereje és erkölcsi tisztasága a magyar szellemi élet legjobbjait készítette, ha nem is mindig elfogadni, de legalább tanulmányozni és tisztelni a marxizmust, a forradalmi szocializmust, S hogy kivételes szellemének kisugárzása e haza határain túl is hatott, bizonyítja tudományos és erkölcsi

presztízse, az egykorú nemzetközi forradalmi mozgalomban — mindenekelőtt a latin országokban — a forradalmi emigrációban és később a forradalmi Oroszországban is, mely az Októberi Forradalom után a moszkvai szovjet akadémia tagjává választotta.

A magyar irodalom kiváltképp halálával emlékezhet e rendkívüli emberre. Ha egyéb nem fűződne nevéhez, mint a Fővárosi Könyvtár európai szintű szervezetének és hálózatának megteremtése — akkor is. De talán ennél is fontosabb volt súlyos szava, mellyel a modern magyar irodalom védelmére kelt, nemcsak a Tisza István–Rákosi Jenő-féle perzekutor esztétikával szemben, de vitába szállva a szektás és dogmatikus értetlenség ellen szociáldemokrata elvtársaival is. *Proletárköltészet* című cikkében, majd a *Vulgármarxizmus*-ban, a Népszava türelmetlenségeivel és Bresztovszky Ernővel szemben, ő képviselte s fejtette ki a valóban helyes marxista, forradalmi álláspontot.

Különösen ez utóbbi kiállásával a marxizmus vulgarizálói ellen, a művészet védelmében, tett nagy szolgálatot a szellemi forradalomnak. Amit e tárgyban Proletárköltészet című cikkében a Nyugat hasábjain, majd Bresztovszky Ernőnek válaszolva a Népszavában elmond, az itt nálunk első, mindmáig érvényes megfogalmazása irodalom és politika viszonyának, alap és felépítmény kölcsönhatásának a művészetben.

A szépirodalom különben is szívügye volt. Mint a marxizmus legnagyobbjai, ő is kiválóan ismerte a

világirodalmat. Sokirányú munkája mellett arra is telt idejéből, hogy a Nyugatnak dolgozzék. Mint a Huszadik Század egyik szerkesztője — akárcsak Jászi Oszkár — istápolója volt a modern magyar irodalomnak. Nagy hatással volt a fiatal Kassák Lajosra. Ő maga Adyt szerette legjobban: Babits Mihályhoz haláláig meleg baráti viszony fűzte. Eletében utolsóként megjelent könyve, az Imperializmus és tartós béke címlapja fölé Babits hatalmas békeversének, a Húsvét előttnek sorait írta.

A halhatatlanoknak nincsen életkoruk. Klasszikus alakjuk egy műalkotás szigorú befejezettségével él az utódok emlékezetében. Hadd játsszunk most mégis a gondolat! Szabó Ervin mindössze 42 éves lett volna a Tanácsköztársaság idején (a forradalom zérókarában ott voltak barátai, hívei és tanítványai), hatvannyolc éves a második világháború befejezésekor, s élhetne közöttünk akár ma is még, hiszen három évvel volt fiatalabb közéletünk nagy öregénél, Harrer Ferencnél, ki annak idején, 1918-ban a fővárosi törvényhatóság részéről mondott gyászbeszédet koporsója fölött.

S mert időben úgyszólván itt van még közöttünk, annál meglepőbb, hogy valósággal fel kell fedeznünk most őt. Emlékét nem őrzi méltó monográfia, de még valamirevaló életrajz sem. Műveinek nincsen gyűjteményes és kritikai kiadása. Kortörténeti fontosságú levelezése mindmáig nem jelent meg, feldolgozatlan és csak részben hozzáférhető. Publicisztikájának és könyvtártudományi dolgozatainak jelentős hányada folyóiratokban, szaklapokban, hírlapokban szétszórva kallódik. Ami életművéből önálló kötetként közzétételt, az is oly régen jelent meg, vagy oly kis példányszámban, hogy a nagyobb érdeklődés meg sem közelítheti. S ha eltekintünk egy 1958-ban megjelent, akkor kétségkívül úttörőnek számító, kis példányszámú válogatástól (*Szabó Ervin válogatott írásai*, 1958. Kossuth Kiadó) — ez a helyzet ma is még. (Készül ugyan — mint híre jár — a nevét viselő könyvtár vállalkozásaként Szabó

Ervin-émlékkönyv, de ez, ha mégoly nagyszabású és lelkiismeretesen szerkesztett munka lesz is, akkor sem pótolhatja magukat a műveket s a tudományos igényű monográfiát.)

Mi az oka hát e mostoha bánásmódnak? Mért sáfárkodunk ily rosszul egy nagy élet megbecsülhetetlen értékű forradalmi örökségével?

Mielőtt e kérdésre válaszolnék, meg kell kísérelnem Szabó Ervin ténykedésének és életművének lényegére egyszerűsített ismertetését.

„Születtem Szilánicán, Arva megyében, 1877. augusztus 23-án — így kezdí egyetlen megmaradt curriculum vitae-jét. — ... A középiskolát az ungvári kir. kat. főgimnáziumban végeztem, mindvégig jeles eredménnyel.

Főiskolai tanulmányomat a budapesti tudományegyetem jogi karán kezdtem, majd a két alapvizsga letétele után a bécsi egyetemen folytattam, ahol két szemeszternél több időt töltöttem. A tudori címet a budapesti egyetem államtudományi fakultásán szereztem meg...”

E szűkszavú, csak a külső történéseket rögzítő mondat Szabó Ervin életének legdöntőbb, egész életpályáját meghatározó periódusát fogja közre. Erre az időre — alighanem itthoni első egyetemi éveire — datálható megismerkedése a hazai anarchizmussal, barátsága annak egyik legérdekesebb és legvonzóbb képviselőjével, a vele egykorú Batthyány Ervin gróffal, ki ez utópisztikus szocialista mozgalom mecénása és a Társadalmi Forradalom című lap szerkesztője volt. Bécsi egyetemi éve alatt erősen hat rá, akárcsak a századvég számos szellemi emberére, Schopenhauer filozófiája. ekkor kerül Nietzsche hatása alá is, mint az európai és magyar szellem legkiválóbbjai közül oly sokan. De a sorsfordító hatás, mely ekkor éri, a Marx tanaival való megismerkedés. Az orosz emigráns Klacsó-család vendégszerető házában találkozik és barátkozik a forradalmi emigrációval, s ez egy életreszólóan meghatározza világszemléletét. Szabó Ervin marxizmusát a továbbiakban

az különbözteti meg hazai munkásvezéreink legtöbbször marxizmusától, hogy ő eredetiben s nem másod-harmadkézből ismerte, olfanta és tanulmányozta Marx és Engels életművét. S hogy annak fogta fel e tant, aminek alkotói szánták: szellemi muníciónak a munkások harcában; az emberiség felszabadításáért.

Hazatérve 1899-ben, fiatalságának minden hévével és idealizmusával, a felismert igazság megvalósításának szándékától hajtva, bekapcsolódik a magyar munkásmozgalmába. A század első éveiben az akkor még hetenként háromszor megjelenő Népszava helyettes szerkesztője, szerkeszti a Népszava Kalendariumát is, mindezt egyéb munkája mellett, díjazás nélkül, pártmunkában. Gondolkodásának önállósága, törekvéseinek iránya már ekkor megnyilatkozik azokban a figyelemre méltó cikkeiben, melyeket az akkoriiban nem sok figyelemre méltott nemzeti kérdésről ír.

A munkásmozgalom sodrában élve hamar felismeri, hogy az elburokratizálódott szociáldemokrata vezetők képtelenek az idők követelményének megfelelő forradalmi program kidolgozására és megvalósítására. 1904-ben szakít a hivatalos vezetéssel, pártellenzékét szervez, melynek ő az elismert vezetője. Világosság címmel ellenzéki szocialista lapot indít. Célul tűzi ki a szociáldemokrata pártbürokraták megbuktatását az 1905-ös pártkongresszuson. Ez a törekvésük azonban kudarcot vall. Ugyanígy jár az ellenzék agrárprogramjával is, melynek tartalma megegyezik Szabó Ervinnek a Neue Zeit-be a magyar agrárkérdésről írott cikkével. Az 1908-as pártkongresszus, a mezőgazdasági program dolgában halasztó határozatot hoz, majd végképp eltemetik ezt a kitűnő elabórátumot.

Így hiúsult meg Szabó Ervin és a pártellenzék minden kísérlete, mellyel a nemzeti élet és a munkásmozgalom legnagyobb gondjait a szociáldemokrata pártprogramba venni törekedtek. A szociáldemokrácia a magyar társadalom egyetlen alapvető problémájára sem találhatott, mert nem is keresett forradalmi feleletet. A nemzeti kérdésre éppoly kevéssé, mint a földkér-

désre, vagy később a háború és a béke kérdésére. Mintaképét, a német szociáldemokráciát követve, parlamenti babérokra áhítozott, ehhez azonban az kellett volna, hogy bekerülhessen az országgyűlésbe, vagyis az általános titkos választói jog kivívása.

Nem kevésbé fontos felismerése volt Szabó Ervinnek, hogy ez a pártvezetés már azokban az években is olyan immorális, mint egy parlamenti frakció, s olyan önkényes, bürokratikus és diktatórikus, a pártdemokráciát semmibe vevő, mintha hatalomra jutott volna. E felismerését Szabó Ervin fulmináns cikkeiben fogalmazza meg. (*Pártfegyelem és egyéni szabadság, Demokrácia és szociáldemokrácia, Szociáldemokrácia és erkölcs stb.*)

Illúzióvesztése, s nyilván vonzó-dása is a parasztsághoz, érdeklődése annak sorsproblémái iránt, készítette ez időben egy utópisztikus vállalkozásra, a bögötei reformiskola megteremtésére. Itt kiváló tehetségű parasztfiatalokat neveltek volna társadalmi vezetős szerepre. E „kitűnő iskola” azonban — melyet Batthyány Ervin gróf finanszírozott — megbukott az állami szervek gáncsoskodása következtében.

Szabó Ervin szakítása a hivatalos szociáldemokráciával nem jelent szakítást a marxizmussal és a forradalmi mozgalommal. Épp ellenkezőleg. A szakítást követő években bontakozik ki hatalmas egyénisége három fórumon. A Társadalomtudományi Társaságban s ennek lapjában, a Húszadik Században, a Fővárosi Könyvtárban, melynek alapítója és naggyá tevője, s végül a forradalmi tömegmunkában, amit most már a szociáldemokrácia szervezeti keretein kívül, közvetlen kapcsolatban a munkásokkal végez.

Itt szólunk röviden arról az eleven kapcsolatáról, mely Szabó Ervint az orosz forradalmi mozgalomhoz fűzte. Az első orosz forradalomban, propagandaanyagok közvetítésével, aktív részt vállalt. Üdvözlí, ismerteti és tisztán látó cikkében elemzi a második, februári orosz forradalmat is. Utolsó esszéjében, melyet

halálos betegen írt Marx születésének századik évfordulójára, a forradalmi mozgalom mérlegét megvonva, különös figyelmet fordít Lenin országára. (Összehasonlító történetek figyelmébe ajánlanám Szabó Ervin működésének és műveinek egybevetését Leninével, Meglepető találkozások és egyezések vannak. Különbségek is természetesen.)

Sokoldalú elméleti munkásságának három pillére van. A szerkesztésében és bevezetőjével megjelent *Marx—Engels válogatás*, melyben munkások nemzedékei nevelkedtek. *Szocializmus* című, több nyelven — oroszul is — megjelent előadása, mely klasszikusan tömör és világos megfogalmazása a forradalmi szocializmusnak — ez az első pillér! Az imperializmus törvényeit, imperializmus és háború összefüggéseit tárgyaló alapvető művei (*Gazdaságsszervezet és háború, 1914, Imperializmus és tartós béke, 1917*) — ez a második pillér! S végül a magyar szabadságharcról írott *hatalmas monográfiája*, mely első kísérlet a történelmi materializmus módszerének alkalmazására hazai történetírásunkban. S ez egész szellemi építmény háttéréül — vagy ha úgy tetszik távlatául — hadd említem meg az egy életen át készülő *osztályharcelméletét és a szocialista erkölcs katekizmusát*, e két, csak tervnek maradt művét. Nem készülhettek el. A nagy lélek törékeny testben lakott.

Miközben elméleti műveit írja, forradalmi szocialista munkásjeit is szervez, melyet a háború alatt összekapcsolt egy galileista diákszervezkedéssel. Ily módon irányítójává válik az antimilitarista tömegagitációnak, s előkészítőjévé a lelkeiben a forradalomnak. Szindikalizmusát, melyet a bürokrata munkásvezetők támadtak, s melyet később kommunista oldalról is bírálatt ért, csak így, ebben az összefüggésben ítélték meg helyesen. Hiszen ő maga figyelmeztet rá, hogy szindikalizmus egyéni vélemény, forradalmi munkahipotézis, nem pedig valami összefüggő és meghatározott eszmerendszer. Forradalmi útkeresés volt ez abból az útvesztőből, melybe a parlamenti illúziók és a Bernstein-típusú revizionizmus jut-

tatta a munkásmozgalmat. Ha Szabó Ervin szindikalizmusát nem doktrinér módon, nem kiszakítva a maga korából, hanem a gyakorlati tények világában vizsgáljuk, azt kell mondanunk, hogy a maga idején a forradalom ügyét szolgálta. Radikalizálta a munkásságot, forradalmi kádereket is nevelt, direkt akcióra: sztrájkokra és tüntetésekre mozgósította a tömegeket.

Nem azt akarom mondani természetesen, hogy ennek a tisztánlátó forradalmárnak és makulátlan jellemű tudósnak nem voltak tévedései. De életművének egészét tekintve e tévedések oly jelentéktelenek, hogy ünnepi megemlékezésben aligha szükséges beszélni róluk. Hagyjuk meg a hibák szemelgetését a jövőndő monográfusoknak és Szabó Ervin-kutatóknak. Sok dolguk aligha lesz vele. Annál kevésbé, mert Szabó Ervin maga is kritikus szellem volt. Komolyan vette a marxizmust: a „de omnibus dubitandum”-ot. Barátság és személyes jóviszony nem befolyásolta elvi ítéleteiben. A szindikalista Labriolát éppoly keményen bírálta a háború kérdésében elfoglalt álláspontjáért, mint barátját és szerkesztőtársát, Jászi Oszkárt a marxizmust kikezdő cikkéért (*Marx-kérdések és osztályharcelméletek*); vagy az anarchizmust és a Bernstein-féle revizionizmust a munkásmozgalom demoralizálása miatt.

Amiben Szabó Ervin nemcsak megértette, de meg is előzte korát, az már a mi időnk, a győztes és hatalmon levő munkásosztály problémája. S most nem csupán látnoki szavaira gondolok, melyekkel — Imperializmus és tartós béke című tanulmányában — különbséget téve az imperializmusok tendenciái és politikai burka szerint, anticipálta mintegy a fasizmust. Hanem arra, hogy semmitől se féltette inkább az eljövőndő szocialista társadalmat, mint az állami bürokrácia elhatalmasodásától, a munkás-önkormányzat hiányától, vagyis az ő terminusaival élve: az etatizmustól, a bürokráciától és a militarizmustól. Állandó gondja volt, hogy miként biztosíthatók „azon objektív eszközök, amelyekkel a demokráciának bürokráciává (hivatalnokuralommá), diktatúrává (személyi hatalommá), vagy tömegszarnokossággá faj-

lását megakadályozhatjuk.” Semmi sem aggasztotta inkább, mint egy privilegizált vezetőréteg kialakulása, mely a tömegektől elszakadva a munkásérdekek ellen kormányoz. A szociáldemokrata párt hivatalnokok tisztátalan praktikáit és kispolgári megalkuvásait látva, állandó gondja: hogyan óvható meg a forradalmi mozgalom morális tisztasága. Erre vonatkozik immár szállóigévé vált formulája, melyet anynyian ismételtettek, de csak kevesen követtek: „Tiszta célokért, tiszta eszközökkel küzdeni!”

Érthető, hogy ezt a puritán forradalmárt gyűlölte az ellenforradalmi kurzus, s hogy persze a szociáldemokrata jobboldal se szerette. Az már kevésbé érthető, ahogyan mi, kommunisták bántunk emlékével. Dokumentuma s tán magyarázata is ennek egy tanulmány — én hangja és irányzata miatt inkább pamfletnek nevezném —, mely 1931-ben jelent meg a Társadalmi Szemlében, álnéven, Révai József tollából. Nem kritika volt ez, hanem ideológiai justiz-mord. Fájdalmas tény, hogy ez a pamflet („Szabó Ervin helye a magyar munkásmozgalmában”) a felszabadulás után — ekkor már Révai József nevével — négy ízben is megjelent, utoljára 1955-ben. Magam is akkor olvastam, regényciklusom Szabó Ervin alakjának mintázására készülve. S eltelve ama nagy ember emlékével, még inkább lesújtott.

Most mindenesetre más idők járnak. Hogyan is írta a költő? „A nagy folyók a szennyüket kihányják...” A forradalmi mozgalom megújulásának és tisztulásának az a folyamata, mely a XX. kongresszussal kezdődött, meghozta Szabó Ervin rehabilitációját, s remélhetően életművének reneszánszát is. Amint e tisztulás drámai, de megfordíthatatlan processzusa előrehalad, válik mind ragyogóbbá Szabó Ervin példája. Most már rajtunk, kommunistákon múlik, hogy eszményi alakja ismertté legyen, s azok szívében éljen tovább, kiket legjobban szeretett: a munkásokéban, a költőkében és a fiatalokéban.